

„ეკონომიკური პროფილი“ №8 (2011 იანვარი)

რევაზ ბასარია

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, ქუთაისის

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

გადასახადის არსის და მნიშვნელობის

სწორად გაბეზისათვის

გადასახადის არსებობას ხანგრძლივი, მრავალათასეული წლების ისტორია აქვს. შეიძლება ითქვას, რომ გადასახადი და სახელმწიფო (უფრო სწორად, სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი, და არა სახელმწიფო დღევანდელი გაგებით) ერთი ხნისა არიან. ადამიანის, როგორც საზოგადოებრივი არსების წარმოშობა თავიდანვე გულისხმობდა მისი მოთხოვნილებების ძირითადად შეგნებული სამეურნეო საქმიანობით (შრომით) დაკმაყოფილებას. ამის შედეგად იქმნებოდა და იქმნება მისი ცხოვრების შენარჩუნების და გვაროვნების გაგრძელებისათვის საჭირო მატერიალური დოვლათი, სიკეთე. ამასთან დროთა განმავლობაში თვით ადამიანების ერთობლიობისა და ეკონომიკის განვითარებამ, შრომის დანაწილების წარმოშობამ და მისი მწარმოებლურობის გაზრდამ, ამის კვალობაზე კი სასაქონლო მეურნეობის და კერძო საკუთრების წარმოქმნამ და სხვა მოვლენებმა განაპირობა როგორც ადამიანების ჩვეულებრივი მოთხოვნილებების მკვეთრად გაფართოება. ისე თვისებრივად ახალი, განსხვავებული მოთხოვნილებების და მათი დაკმაყოფილებისათვის საჭირო საქონელ-მომსახურების წარმოების აუცილებლობა. ეს “თვისებრივად ახალი მომსახურება” არის პირველ რიგში ადამიანთა ერთობლიობის (ჯგუფის, თემის, საზოგადოების) წევრების ნორმალური თანაარსებობის და თანაცხოვრების უზრუნველყოფა, ასეთი თანასაქმიანობის წესების შემუშავება და დაცვა, აგრეთვე სხვა ერთობლიობებთან ურთიერთობის მოგვარება (მათგან თავის დაცვა ან მათი დამორჩილება). ასეთი საერთო საქმიანობის მოწყობა-მოგვარება ჩვეულებრივ სასაქონლო ურთიერთობებზე დაყრდნობით (საქონლის ინდივიდუალური ყიდვა-მოსხმარება) ვერ ხერხდება. ამიტომ

საზოგადოება იძულებული გახდა გამოეყო თავისი შემადგენლობიდან შესაბამისი რესურსებით აღჭურვილ პიროვნებათა ჯგუფი, რომელიც იკისრებდა (რომელსაც დაეკისრებოდა) ამ უკვე პრინციპულად, თვისებრივად შეცვლილ პირობებში საზოგადოების წევრთა თანაარსებობის პრობლემების რეგულირება-მართვა. ასეთი საქმიანობა და მასზე ადამიანების დასპეციალიზება ფაქტობრივად უკვე პროფესიული სახელმწიფო საქმიანობაა, სახელმწიფო ჩინოვნიკების, არმიის, პოლიციის და სხვ. საზოგადოებრივად სასარგებლო მომსახურების, სიკეთის, დოვლათის, ერთობლივი ეროვნული პროდუქტის (ეროვნული შემოსავლის) წარმოებაა; ასეთი ფასეულობების შექმნას კი ანაზღაურება სჭირდება და სწორედ ეს ანაზღაურებაა გადასახადი (ბეგარა).¹

ამასთან ეს გადახდა, თვით მომსახურების (სიკეთის) თვისებრივი განსხვავებულობა-სპეციფიკობის გამო, განაპირობებს დაძალების გამოყენების აუცილებლობას. საქმე ის არის, რომ ასეთი მომსახურება რომ მიიღონ და მოიხმარონ, ადამიანებმა შესაბამისი საზღაური უნდა გაიღონ სახელმწიფოს შესანახად, დაფარონ მისი ხარჯები. მაგრამ სახელმწიფო ქვეყნის მოსახლეობას მთლიანად და ერთნაირად ემსახურება, განურჩევლად იმისა, თუ რამდენი გადაიხადა მისმა წევრმა და გადაიხადა თუ არა საერთოდ. პოლიციის მიერ საზოგადოების ამა თუ იმ წევრის (ინდივიდის) დაცვა (ე.ი. მის მიერ მოხმარებული სიკეთის მოცულობა) არ არის დამოკიდებული, ანაზღაურებს თუ არა ინდივიდი ამ მომსახურებას. ამ მოვლენას ლიტერატურაში გამორიცხვის

შეუძლებლობას უწოდებენ: ჩვეულებრივი საქონლის (ვთქვათ, ფეხსაცმლის) ადამიანის მიერ მოხმარება გამორიცხავს სხვა ინდივიდებს იმავე საქონლით სარგებლობისგან; სახელმწიფო მომსახურების ერთი ინდივიდის თუ ინდივიდების ჯგუფების მიერ მოხმარებისას სხვების გამორიცხვა არ ხდება.

ეს იმას ნიშნავს, რომ ასეთი საქონელ-მომსახურების (საზოგადოებრივი სიკეთის) მოხმარებას და ანაზღაურებას შორის პირდაპირი კავშირი არ არსებობს: სიკეთე შეიძლება მოიხმარო მისი ღირებულების ანაზღაურების გარეშე. ამას ისიც ემატება, რომ საზოგადოების მიერ ასეთი მომსახურების შეკვეთა-შეძენა ხდება კოლექტიურად,

¹ გადასახადის” და “ბეგარის” სინონიმებად ხმარების მართლზომიერების საკითხი და მოსაზრება, რომ ნებისმიერი გადასახადი ბეგარაა გადამხდელისათვის, დამუშავებულ-დასაბუთებული იქნა თავის დროზე ფინანსების სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტში. მ.შ. ნაშრომებში: **ი. მესხია, რ. ბასარია**. საქართველოს საგადასახადო სისტემის სრულყოფის საკითხები. – თბილისი: ფსკი, 2001; **რ. ბასარია**. საგადასახადო სისტემის და ეკონომიკის ბეგარით დატვირთვის ჩამოყალიბება დამოუკიდებელ საქართველოში და მისი შეფასება. – სტატია კრებულში “გარდამავალი პერიოდის საფინანსო-ეკონომიკური პრობლემები”, ტ. VI, თბილისი-2002; **გ. ბასარია, რ. ბასარია**. გადასახადი სიკეთე და უკეთურება? – თბილისი: ფსკი, 2003.

ხოლო ანაზღაურება ინდივიდუალურად; საზოგადოება (მის მიერ არჩეული ორგანოები) წყვეტს მთლიანობაში სახელმწიფოს შენახვის ხარჯების (სახელმწიფო მომსახურების) მოცულობის საკითხს, ამ “მოცულობის” ანაზღაურება კი ეკისრება საზოგადოების წევრებს, თანაც სხვადასხვა ზომით. ამიტომ არის, რომ საზოგადოების თვალში (და ზოგჯერ კი მეცნიერების მოსაზრებაშიც) გადასახადი წარმოჩინდება როგორც ღირებულების ერთი მიმართულებით, ანუ უნაცვალგებოდ, გადაადგილება.

ჩვენი აზრით, მცდარი დებულებაა გატარებული საქართველოს საგადასახადო კოდექსში, სადაც ვკითხულობთ, რომ გადასახადი არის “ბიუჯეტსა და სხვა სახელმწიფო ფონდებში სავალდებულო შენატანი, რომელსაც იხდის გადახდის გადამხდელი, გადახდის აუცილებელი, არაეკვივალენტური და უსასყიდლო ხასიათიდან გამომდინარე.”² გარდა იმისა, რომ ენობრივი თვალსაზრისით მიუღებელია ერთ ასე მოკლე წინადადებაში ერთფუძიანი ოთხი სიტყვის ხმარება, შინაარსობრივადაც მასში მეტად სერიოზული შეცდომაა დაშვებული. სწორია უჭკველად პროფესორი გ. მალაშხია, როდესაც მიუთითებს, რომ გადასახადის როგორც სახსრების არაეკვივალენტური, უსასყიდლო გადაადგილების გაგება მიუღებელია, რომ მას შეცდომაში შეჰყავს “არა მარტო თეორიული აზროვნება, არამედ გადასახადის გადამხდელთა უზარმაზარი არმია.”³

საზოგადოებრივი სიკეთის ანაზღაურების სპეციფიკურობა, რომელზედაც გვექონდა საუბარი, ართულებს მისი მოქმედების და საფასურის ადეკვატურობის დადგენას, მაშინ როდესაც ჩვეულებრივი საქონლის მიმართ ამას თავისუფალი ბაზარი ადვილად ახერხებს მოთხოვნა-მიწოდების გაწონასწორების საფუძველზე. ეს და სხვა ზემოთ აღნიშნული მიზეზები განაპირობებს საზოგადოებაში ბეგარის გადახდისგან თავის არიდების განწყობას, საზოგადოებრივი სიკეთის ნაკლები ანაზღაურებით (ან საერთოდ აუნაზღაურებლად) მითვისება-მოხმარების სურვილს.

გადასახადისადმი ასეთ, მისი არსიდან გამომდინარე იმანენტურ დამოკიდებულებას კიდევ უფრო განამტკიცებს ის მოვლენა, რომ სახელმწიფო,

¹ საქართველოს საგადასახადო კოდექსი (ხაზგასმა ჩემია.–რ.ბ.)

³ გ. მალაშხია. გადასახადების ობიექტურობის და ეფექტიანობის პრობლემა. სტატია კრებულში “გარდამავალი ეკონომიკის საფინანსო-ეკონომიკური პრობლემები,” ტ. III-თბილისი: ფსკი, 1999, გვ.96.

განსაკუთრებით დესპოტური მმართველობის პირობებში, საზოგადოებისათვის აუცილებელი თავისი მომსახურების საფასურს სულ უფრო აღიქვამს მისთვის, როგორც ძლიერისა და განსაკუთრებულისთვის, დამსახურებული საუკეთესო პირობების შექმნის წყარო-საშუალებას. ესეც რომ არა, ნებისმიერი სახელმწიფო წარმონაქმნს, როგორც მართვის თეორია ამტკიცებს, თვითზრდის, თავისი საქმიანობის მოცულობისა და მნიშვნელობის (ფასეულების) გაზვიადება-გაზრდა ახასიათებს; ამას ემატება აგრეთვე ისიც, რომ ხელისუფლება ყოველთვის რაციონალურად როდი გამოიყენებს ეკონომიკიდან ამოღებულ გადასახადს.

ასე რომ ქვეყანაში საერთო გადასახადის მოცულობა პირდაპირ დაკავშირებულია ხელისუფლების პროფესიულობა – პასუხისმგებლობასთან, მის დემოკრატიულობასთან. შეიძლება ითქვას, რომ, რაც უფრო არადემოკრატიულია სახელმწიფო, სხვა თანაბარ პირობებში, როგორც წესი, მით უფრო არაოპტიმალური, ნამეტნავად კონფისკაციური და საზიანოა ხელისუფლების ჩარევა ეკონომიკის ფუნქციონირებაში, რაც უპირველესად საგადასახადო პოლიტიკაში პოულობს ასახვას. საქმე ისაა, რომ ასეთი სახელმწიფოს შემოქმედება ბიზნესზე, მისგან კანონიერად თუ უკანონოდ ამოღებული ბეგარა, თავისუფელი სასამართლოს და საჯაროობის (მ.შ. განსაკუთრებით სახელმწიფო ბიუჯეტის ხარჯების გაწევაში) არარსებობის და ხშირად სახელისუფლო სქრუქტურების, პარტიების და კლანური ძალების მიერ ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების გამო, ამ უკანასკნელთა კორპორაციული და პირადი ინტერესების დაკმაყოფილებისათვის გამოიყენება. ამასთან ასეთ პირობებში ეკონომიკაში სახელმწიფოს რეალური ჩარევის გაანგარიშება-გათვლა გართულებული და შეუძლებელიც კია.

ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მუხრუჭდება ინვესტირება ეკონომიკაში, ფერხდება მისი განვითარება, და ეს ეხება არა მარტო სამამულო ინვესტიციებს. უცხოელ ინვესტიციებს არა აქვთ ასეთ პირობებში ზუსტი ინფორმაცია, რომ რეალურად გაერკვნენ იმაში, თუ რამდენად შედეგიანი და უსაფრთხო იქნება ინვესტიციების ჩადება ასეთი ქვეყნის ეკონომიკაში. აქ ვერავინ გეტყვით დანამდვილებით, თუ როგორია საგადასახადო ტვირთი (წნეხი), ვინაიდან გადახდების ნაწილი სახელმწიფო რეკეტის გამო ბიუჯეტში ვერ ხვდება, ხოლო ერთობლივ შინა პროდუქტში ბიუჯეტის საგადასახადო შემოსავლის კუთრი წონის მაჩვენებელი (რომლითაც ჩვეულებრივად ზომავენ ამ წნეხს) არაფრისმთქმელი ინფორმაციაა.

ყველაფერი ზემოთქმული (სა სხვა მიზეზები) განაპირობებს სახელმწიფოს (მისი შენახვის ხარჯების, ანუ გადასახადების) მოცულობის სწორად განსაზღვრის სირთულეს, იმას, რომ ძალზე ძნელია ქვეყანაში გადასახადის ოპტიმალური ოდენობის მიგნება; ამიტომ ეკონომიკის საგადასახადო განაკვეთით დატვირთვა ხშირად საჭირო-სასარგებლოზე მეტია.

ზემოგამართული საუბრიდან გამომდინარე, შეიძლება ვთქვათ, რომ გადასახადი არის საზოგადოებისა და მისი წევრების ნორმალურად ფუნქციონირებისათვის საჭირო წესების დამმუშავებელი და გამტარებელი სპეციალური ორგანოს (სახელმწიფოს) შენახვისა და საქმიანობის ხარჯების სპეციფიკური (იძულებითი, სავალდებულო-კანონმდებლობითი) ანაზღაურება, რომელიც საჭიროა ამ ორგანოს მიერ საზოგადოებისათვის გაწეული პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული, ეკონომიკური და სოციალური მომსახურების დასაფარავად, აგრეთვე კერძო საკუთრების მოცულობაზე კონტროლისათვის. აქვე ისიც უნდა დავამატოს (და ეს გადასახადის არსის განსაზღვრის გაგრძელება ფაქტობრივად), რომ ეკონომიკიდან რეალურად ამოღებული გადასახადის მთლიანი მოცულობა პრაქტიკულად არასდროს არ არის ოპტიმალური; ამიტომ ის ყოველთვის ორადი ხასიათისაა, ორჭოფულია: ერთდროულად სიკეთეც არის და უკეთურებაც. ეს განმარტება მთლიანობაში არ გამოირჩევა განსაკუთრებული ორიგინალობით, ის მნიშვნელოვანწილად იმის ინტერპრეტაციაა, რაც უცხოურ ლიტერატურაში გვხვდება.⁴ ამასთან, მკითხველი ადვილად შენიშნავს, რომ ჩვენ განსაკუთრებით აღვნიშნავთ, რომ გადასახადის მოცულობა ორადი ხასიათისაა და, როგორც წესი, ორი ნაწილისაგან შედგება: ერთი საზოგადოებისათვის აუცილებელი საქონელ-მომსახურებაა (ეს სასარგებლო და გარდაუვალია, ეშპ-ის შექმნა); მეორე კი კერძო სექტორიდან გადამეტებულად ამოღებული ან არარაციონალურად გამოყენებული ბეგარაა (ეს კი ზედმეტი და არააუცილებელი ტვირთია, მაშასადამე, საზიანოა ეკონომიკის განვითარებისათვის, მთლიანად საზოგადოებისათვის).

გადასახადის არსის ასეთი გაგება, ბეგარისადმი ასეთი მიდგომა ნათლად მიგვანიშნებს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისათვის საგადასახადო პოლიტიკის სწორად განსაზღვრა-გატარებას,

⁴ მაგალითად (რუს): ფინანსი. ოკსფორდსკი ტოლკოვი სლოვარ. მ: იზდ. “ვეს მირ”, 1997; სლოვარ სოვრემენნი ეკონომინესკი ტეორიი მაკმილანა. – მ: ინფრა, 1997.

ეკონომიკის გადასახადით ოპტიმალურად დატვირთვის მიგნებას, რამდენად აქტუალური და აუცილებელია ამ საქმის გადაწყვეტი ადამიანების და მთლიანად სტრუქტურების მაღალპროფესიულობა, პერსპექტივისაკენ მიმართული სახელმწიფოებრივი აზროვნების უნარი. საგადასახადო დატვირთვის ორივე მხარეს (ნაკლებისაკენ თუ ზედმეტისაკენ) გადახრა საზიანოა ეკონომიკისათვის, მთლიანად საზოგადოებისათვის: პირველ შემთხვევაში, როდესაც ეკონომიკიდან ამოიღება იმაზე ნაკლები გადასახადი, ვიდრე ეს საჭიროა საზოგადოებრივი სიკეთის (სახელმწიფო მომსახურების) აუცილებელი მოცულობის წარმოებისადვის, ეს იმას ნიშნავს, რომ სახელმწიფო საჭირო დონეზე ვერ შეასრულებს თავის ძირითად ფუნქციებს; მეორე შემთხვევაში, როდესაც სახელმწიფო ეკონომიკიდან ამოიღებს იმაზე მეტ გადასახადს, ვიდრე ეს აუცილებელია საზოგადოების ნორმალური ფუნქციებისათვის (ამაში შედის მოზიდული სახსრების არარაციონალურად გამოყენებაც), ფაქტობრივად ეს იქნება იმ სახსრების განიავება, რომლებსაც ბიზნესი მაღალშედევანად გამოიყენებდა.

საგადასახადო პოლიტიკის კონცეფციურად გადაწყვეტის თვალსაზრისით, ჩვეულებრივად უფრო აქტუალურია იმ ამოცანის გადაწყვეტა, რომ ეკონომიკიდან არ იქნეს ამოღებული ზედმეტი ბეგარა. ნაკლებ სავარაუდოა, რომ სახელმწიფო (ხელისუფლება), რომელიც თვითონ აწესებს ქვეყანაში გადასახადებს (თავისი თავის შენახვის ხარჯებს), თუ რაიმე სასწაული არ მოხდა, დაიზარალებს თავის თავს და ოპტიმალურზე ნაკლებ სახსრებს ამოიღებს ეკონომიკიდან. ამიტომ ძირითადი ამოცანა სწორი საგადასახადო პოლიტიკის შემუშავებისათვის იმაში გამოიხატება, ჩვენი აზრით, რომ ქვეყნის ხელისუფლებაში დამკვიდრდეს და ცხოვრებაში გატარდეს ეკონომიკაში საგადასახადო დატვირთვის შესაძლებლად შემცირების (“მინიმიზაციის”) სარგებლობის განწყობა. ეკონომიკის მდგრადი განვითარების უზრუნველსაყოფად ასევე აუცილებელია, რომ სახელმწიფო ბიუჯეტის ხარჯვას ახასიათებდეს მაქსიმალური გამჭვირვალობა და საჯაროობა.